

Ігрова концепція повсякденної взаємодії людини

Н.М. Мась

кандидат психологічних наук,
начальник відділу
гуманітарних та
геоінформаційних досліджень
науково-дослідного центру,
Військовий інститут Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

Н.А. Сторожук

кандидат психологічних
наук, науковий співробітник
відділу гуманітарних та
геоінформаційних досліджень
науково-дослідного центру,
Військовий інститут Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано окремі положення ігрової концепції повсякденної взаємодії людини, деякі аспекти міжособистісної взаємодії індивіда з огляду на виконання ним системи соціальних ролей.

Ключові слова: повсякденна взаємодія, ігрова концепція, соціальна роль.

В статье проанализированы отдельные положения игровой концепции повседневного взаимодействия человека, некоторые аспекты межличностного взаимодействия индивида с учетом выполнения им системы социальных ролей.

Ключевые слова: повседневное взаимодействие, игровая концепция, социальная роль.

The article analyzes some of the position's concept of everyday human interaction. Analyzed some aspects of the interpersonal interaction of the individual with regard to the fulfillment of social roles.

Keywords: everyday interaction, game concept, a social role.

Постановка проблеми

Повсякденне життя людини утворює систему взаємодій. Соціальні відносини, суб'єктами яких вона є, зумовлені різноманітністю соціальних ролей. Соціальні відносини мають об'єктивний характер, але для кожної людини вони, відображаючись у її внутрішньому світі, набувають особистісного сенсу, що виявляється у виконуваних нею соціальних ролях.

Нідерландський історик Йохан Гейзінга висунув сміливу думку про ігровий характер повсякденної взаємодії людини. Концепція гри Й. Гейзінги цікавила вчених різних галузей знання. Перекладена багатьма мовами його праця «Homo ludens» («Людина, що грає») (1938 р.), завдяки своїй змістовій унікальності та гуманістичному спрямуванню, у 50-60-і роки справила величезний вплив на науковий світ. На думку Й. Гейзінги, гра – це наше сьогоднішнє, поза межами гри не залишається нічого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання міжособистісної взаємодії цікавлять багатьох дослідників. Так, серед науковців, які займаються дослідженням різних аспектів взаємодії людини є: Т.В. Дрожжина, І.В. Кошова, В.О. Леськов, А.М. Ячний та інші, предметом дослідження яких є конфлікт як міжособистісна взаємодія; Т.І. Ханецька, М.М. Назар, С.А. Михальська, В.А. Кручек та інші, у центрі наукових розвідок яких є такий різновид взаємодії, як спілкування.

Теорія гри, ігрова концепція, власне гра, ігрова діяльність, філософські проблеми гри, психолого-педагогічні особливості формування ігрової діяльності та інші аспекти знайшли відображення в роботах таких вітчизняних учених, як С.І. Заблоцька, І.В. Гордієнко-Митрофанова, Г.М. Казарова, С.В. Фера, О.Г. Зайченко та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Дослідження потребують різних аспектів міжособистісної взаємодії індивіда з огляду на виконання ним системи соціальних ролей.

Формулювання цілей статті

Мета статті – розкрити основні положення ігрової концепції міжособистісної взаємодії особистості у повсякденному житті та визначити умови, за яких вона здійснюється.

Виклад основного матеріалу дослідження

Історію ігрової теми у поясненні повсякденного життя сам Й. Гейзінга описує так: «...Правомірність огляду всієї людської культури *sub speciali ludi* – це щось більше, ніж просто риторичне порівняння. Думка ця зовсім не нова. Вона вже була в усіх на вустах на початку XVII ст., коли виникла велика світова сцена. Від Шекспіра до Кальдерона і Расіна драма панувала над усією поезією століття. Кожний поет, у свою чергу, порівнював світ з театром, де кожний грає свою роль...» [2]. Міжособистісна взаємодія – це ланцюжок ролей, які виконує людина залежно від життєвих обставин і ситуацій.

Ервінг Гоффман, американський учений, спираючись на традицію сприйняття соціального життя як театру і захоплюючись ідеями Й. Гейзінга, доводить метафору «життя – це гра» своїм блискучим витонченим аналізом до універсального життєвого принципу, визначає, що життя кожної людини не що інше як система соціальних ролей і взаємодій.

Як і у Й. Гейзінга, в основі концепції Е. Гоффмана лежить ідея гри як незаперечної передумови існування та взаємодії людей, як необхідного способу соціального життя. Ця ідея використовується для пояснення повсякденного життя людей. Здійснюючи аналіз цього життя Е. Гоффман висуває припущення, що існує майже повна аналогія між театральною грою акторів на сцені та взаємодією людей у реальній дійсності; між методами

та виражальними засобами, якими користуються і театральні актори, і індивіди як соціальні актори у щоденному житті [1].

Науковець застосовує театральну термінологію при аналізі щоденної взаємодії людини. Як ми бачимо, театральна тема та театральні атрибути присутні в нашому повсякденному житті. Це глядачі, сценарій, ролі, декорації, костюми, трупа – усе наповнює тло щоденної міжособистісної взаємодії людини.

Міжособистісна взаємодія у буденному житті, на думку Е. Гоффмана, розглядається як суцільний ланцюг соціальних ситуацій, що нагадують драматичні спектаклі. Соціальні актори в них прагнуть взаємодії, прагнуть створювати й підтримувати позитивне враження у глядачів, використовуючи декорації, костюми, виражальні елементи своєї поведінки. Керуючи враженнями інших про себе, індивід домагається вигідної поведінки щодо себе і нормальної взаємодії.

Коли індивід під час взаємодії отримує потрібну йому реакцію оточення, можна казати, що він ефективно виконав свою роль. Уміння людини ефективно спроектувати ситуацію, домогтися бажаного враження про себе і очікуваних дій інших свідчить про її драматургійні здібності. Це означає, що вона володіє мистецтвом гри, мистецтвом досягати своєї мети, ефективно управляти образами, враженнями інших людей за допомогою різноманітних виражальних засобів [3].

«Представлення себе у повсякденному житті» (1959) – найвідоміша робота Е. Гоффмана, де він стверджує, що кожна людина – суб'єкт та об'єкт взаємодії. Вона прагне керувати своїми зовнішніми проявами й інформацією про себе, яку робить доступною для інших людей, намагаючись справити на них позитивне враження. У центрі уваги вченого – методи та засоби, якими користується людина у міжособистісній взаємодії для створення, підтримання й керування враженнями, які вона справляє на оточуючих. Автор ретельно аналізує драматургійні проблеми учасників взаємодії [3].

Однією з провідних проблем взаємо-

дії індивіда у повсякденному житті, на думку Е. Гоффмана, є проблема ширості. Кожному з нас відомо з особистого досвіду, що існує різниця між зовнішністю людини та її особистісною сутністю, між намаганням здаватися кимось і справді бути кимось. Звичайно, людина може справляти враження дружньої прихильності до іншої і не бути їй другом.

Однак Е. Гоффман у своїй роботі доводить, що між справжнім другом і тим, хто лише грає таку роль, немає суттєвих відмінностей, оскільки обидва зайняті «виробленням враження» дружби. Науковець усвідомлює цю дилему, вона турбує його, питання ширості, довір'я до ролі, яку людина виконує, є чи не найголовнішими в його теорії.

Дотримуючись драматургійної перспективи, бачимо, що ширість є частиною рольової гри та міжособистісної взаємодії людини. Коли індивід грає роль, він відчуває потребу в тому, щоб спостерігачі сприймали серйозно те враження, яке він для них здійснює. Адаже актор дає свій спектакль «заради інших людей» [3].

Справедливим є і зворотне: людина потребує віри у враженні, яке створює оточення. Нормальна взаємодія розрахована саме на очікування ширості партнерів. Кожна людина завжди і всюди більш-менш свідомо грає свою роль. Через ці ролі ми пізнаємо один одного і самих себе. Так, коли ми вчимося грати роль, то вчимося й вірити в цю роль; роль стає часткою нас, нашим справжнім «Я», інтегральною частиною нашої особистості, і ми вчимося переконливо подавати її для інших.

Соціальні спектаклі повинні бути переконливими та реалістичними, у них не повинно бути місця постійній підозрілості, яка руйнує нормальну взаємодію; глядачі повинні вірити, що актори щирі у більшості своїх експресивних проявів [3].

Кожний із нас як член аудиторії знає, що враження, створюване виконавцем ролі, може бути справжнім чи хибним, щирим чи удаваним. Тому ми часто приділяємо особливу увагу тим елементам спектаклю, які нелегко підробити.

Здійснюючи взаємодію, людина, яка, за виразом Е. Гоффмана, є «чесним» актором, не усвідомлює, що грає роль, й ідентифікує себе з роллю, водночас «цинік» чітко розуміє, що грає роль, яка не відповідає його сутності. Лицемірна людина показує хибний зовнішній образ із тим, щоб ввести в оману, саме тому ми говоримо про суперечність між зовнішністю та реальністю. Адаже під час міжособистісної взаємодії людина може справити неправдиве враження, користуючись реальною технікою – певними методами, за допомогою яких у щоденному житті люди забезпечують ширість ситуації. У спектаклі циніка в будь-який момент може статися подія, яка видасть його і заперечить усе те, що він відкрито подає; наслідком цього є, як правило, приниження і навіть остаточна втрата репутації.

Зазначимо, що для своєї нетрадиційної моделі взаємодії Е. Гоффман використав театральну термінологію. Він говорить про театр, акторів і глядачів, шаблони і ролі, сцену і лаштунки, драматургійні засоби і драматургійну майстерність [3].

Соціальне життя за театальною версією розглядається як послідовне поєднання міні-драм, адаже кожна соціальна взаємодія – це певний вид спектаклю з його власними правилами.

Так, поняття «спектакль» включає в себе діяльність індивіда, яка відбувається протягом тривалого часу перед колом спостерігачів і яка впливає на них, а також знає зворотного впливу. Під час спектаклю індивід цілеспрямовано чи мимоволі використовує виражальні засоби стандартного виду – особливе оточення, певну зовнішність і манеру поведінки, які формують «обличчя» спектаклю.

Протягом більшості наших взаємодій ми перебуваємо «на сцені у своєрідній п'єсі». Ми взагалі актори, які повинні дотримуватися сценарію, передбаченого через рольові приписи. Суспільство розподіляє ролі та нагороджує нас за сумлінне або карає за погане їх виконання. Індивід як суб'єкт взаємодії, як соціальний актор, творить своє життя. Він відповідальний і вільний суб'єкт свого життя, тому наскільки

ки вдало воно складається, залежить і від його драматургічних здібностей.

Гоффман найчастіше називає індивіда виконавцем (performer), оскільки той виконує певну роль і справляє своїми виражальними діями певне враження. Актор дає виставу перед публікою (або глядачами, аудиторією). У театральній моделі остання посідає центральне місце: поперше, без публіки театр взагалі не існує; по-друге, вона має значну владу над результатом рольової гри, адже успіх театру визначається тим, чи схвалить публіка спектакль, виконання і той образ ролі, який створив актор.

Виконання розглядається як активність певного учасника за певних обставин взаємодії, яка має на меті певним чином вплинути на інших учасників. Партія, або шаблон, – це наперед визначений склад дій, які розгортаються в процесі виконання і які можуть виконуватися актором за інших обставин. Соціальна роль – приведення до дії прав і обов'язків, пов'язаних з певним статусом. Соціальна роль містить одну або кілька партій, і кожна з них виконавець може зіграти за низки обставин перед аудиторією одного й того самого типу.

Відомо, що в театрі спектакль завжди виконується театральною трупкою. У повсякденній взаємодії часто не окремі індивіди виступають перед глядачами, а двоє і більше, тобто команда. Команда – це будь-який набір індивідів, які кооперуються щодо постановки окремих повсякденних діяльностей. У цьому разі індивід діє не як самостійний і незалежний виконавець, а як член команди (сім'ї, компанії друзів, професійної групи, клубу, спортивної команди), виконуючи обов'язкову, приписану йому роль, дотримуючись лінії поведінки команди, а не своєї власної. Усі ми граємо спеціалізовані, парні ролі в сім'ї (наприклад, батьків і дітей, брата і сестри, чоловіка і дружини), у колі друзів, серед сторонніх (водій і пасажир, покупець і продавець), на роботі, у школі тощо.

Кожний спектакль має просторове оформлення – сцену, де виконавець і його партнери грають свої партії перед гляда-

чами, і залаштунковий простір, де актори відпочивають і готують виставу [3].

Отже, театральна модель Е. Гоффмана, модель щоденної взаємодії людини з оточуючим світом є досить переконливою, оскільки він детально аналізує всі атрибути театру, знаходячи їхні аналоги у повсякденному житті.

Визначимо роль і місце в повсякденній взаємодії людини такого атрибуту, як «обличчя» спектаклю.

Зауважимо, що протягом кожного спектаклю індивід мимоволі чи навмисно використовує стандартне виражальне оснащення, яке Е. Гоффман називає важким для перекладу українською мовою словом «front» (фасад, перед, обличчя) [1].

Це та частина спектаклю індивіда, яка допомагає глядачам визначити ситуацію. З конкретною метою використовуються типові, загальноприйняті частини «обличчя». Оточення, художнє оформлення спектаклю (setting) – це та частина «обличчя», що містить меблі, декорації, їх розташування у просторі та допоміжні предмети (тенісна ракетка, букет квітів, набір професійних інструментів тощо).

Нерідко певне оточення є обов'язковою складовою вистави, без нього виконавець не може розпочати гру, наприклад: військовий парад – без військової техніки, екскурсію – без музею, придбання покупок – без магазину і товарів. Більшість професійних діяльностей потребують специфічного оточення (лікарня, школа, магазин, завод тощо).

Поняття «personal front» (особистий фасад, персональне обличчя) вживають, щоб позначити інші предмети виражального оснащення, які ми найчастіше ідентифікуємо з виконавцем. Наше «персональне обличчя» становлять стать, вік, національні ознаки; одяг, зачіска, косметика; знаки розрізнення за посадою чи званням; комплекція, зріст, осанка; вираз обличчя, хода, жести, стиль мовлення.

Деякі з цих сигнальних засобів, наприклад стать і вік, відносно постійні і протягом певного часу не варіюють від однієї ситуації до іншої. Інші виражальні засоби (жести, вираз обличчя) рухливі і можуть

багато разів змінюватися протягом спектра.

Іноді у «персональному обличчі» розрізняють зовнішній вигляд (appearance) і спосіб дій (manner). Зовнішність свідчить про соціальні статуси виконавця. Спосіб дій інформує глядача про інтеракційну роль, яку актор має намір грати в наступній ситуації. Так, зарозумілий, агресивний характер дій може справити враження, що виконавець хоче бути лідером, який організовує взаємодію і впливає на її перебіг. М'яка, перепрошуюча манера поведінки справляє враження, що виконавець має намір наслідувати ініціативу, приклад інших [3].

Звичайно ми очікуємо узгодженості між зовнішністю і способом дій. Майстерно керуючи ними, намагаємося постати перед партнерами і глядачами під час різноманітних соціальних взаємодій у найсприятливішому світлі. Готуючись до зустрічі, бажаємо створити таке «персональне обличчя», яке максимально відповідатиме конкретній ситуації взаємодії та очікуванням конкретної аудиторії, справлятиме добре враження.

Одяг – звичайна складова повсякденної взаємодії – є предметом дослідження Е. Гоффмана. Дотримуючись драматургійної моделі, він стверджує, що одяг, у який ми зараз вдягнені, не випадковий. Ми маємо певну думку про себе, про те, що собою являємо. Через одяг повідомляємо іншим деякі аспекти власної «Я-концепції».

Обираючи і приміряючи в магазині одяг, відчуваємося в деяких речах комфортно, в інших – ні. Одяг, який дає відчуття зручності, збігається деякою мірою з «реальним Я», відповідає певній інтегральній думці, яку ми маємо про себе. Проте одяг не лише щось говорить іншим про нашу «Я-концепцію», він є також костюмом актора, через який ми повідомляємо іншим про нашу ідентичність, унікальність, індивідуальність.

Для безконфліктного спілкування потрібно, щоб ніхто не помилявся щодо соціального статусу партнера. За допомогою одягу людина інформує оточуючих про різні складові свого соціального статусу,

такі, як вік, стать, професія, відносний достаток. З роками одяг та імена змінюються відповідно до наших статусних (вікових, професійних) змін. Наприклад, «Оленка» стає «Оленою», «пані Оксамитною». Її одяг набуває змін – від дитячих повзунків до шкільної форми, студентської футболки, ділового костюма. Одяг допомагає визначити мінливі статуси та впливає на сценарій взаємодії людини у повсякденному оточенні.

Отже, одяг дає змогу індивіду зробити повідомлення про свій соціальний статус і визначити соціальну ідентичність інших, правлячи за натяк для взаємодії. Завдяки повідомленню через одяг ми знаємо, що нас очікує в окремих ситуаціях.

Так, міліцейська форма або білий халат невербально повідомляють про професійну ідентичність міліціонера і лікаря. Підлітки часто демонструють свою належність до певної групи екзотичними зачісками, виколюваннями, значками тощо. Тоді «свої» легко розпізнають їх як членів братства, а «чужі», орієнтуючись на символи, готуються до специфічного спілкування та взаємодії.

Одяг, певні символи, весь зовнішній вигляд повідомляють інформацію, яка готує нас до взаємодії. Якщо, відчинивши двері незнайомцеві, побачимо:

1. людину в чорній масці з ножом у руці – наступної миті ми намагатимемося зачинити двері або покликати на допомогу;
2. виснажену, знедолену жінку – ми очікуватимемо прохання про допомогу;
3. імпозантного чоловіка в діловому костюмі – припустимо, що це діловий партнер батька.

Ця перша реакція зумовлена минулим досвідом і соціальними стереотипами, засвоєними в дитинстві із розповідей батьків, дитячих страшилок, телепередач тощо. Однак одяг людини, що стоїть перед нашими дверима, може дезінформувати нас. Наприклад, діловий костюм поважного чоловіка може маскувати наміри злодія, бідно одягнена жінка простягне загублений нами гаманець, людина в масці може виявитися добрим приятелем, який спробував так безглуздо пожартувати.

Наші повсякденні взаємодії послідовні, один спектакль іде за іншим. Така послідовність соціальних ситуацій (сімейний сніданок, потім університетські заняття, спортивний клуб, вечірка) часто передбачає зміну зовнішнього вигляду, оскільки «персональне обличчя» є інтегральною частиною нашого подання себе. Ми одягаємо уніформу або діловий костюм, щоб показати іншим (і собі, можливо, також), що є індустріальними робітниками або бізнесменами. Щоб продемонструвати, що ми готові відпочивати, можемо взу-

тися лижні черевики, тенісні туфлі або капці [3].

Висновки

У статті розкрито основні положення ігрової концепції міжособистісної взаємодії людини у повсякденному житті. Серед яких: повсякденне життя кожної людини – це система соціальних ролей і взаємодій.

Визначено, що соціальна взаємодія має ознаки театральності, адже індивід виконує роль, має глядачів, певні атрибути (сцена, лаштунки, реквізит тощо), які визначають перебіг взаємодії.

Література

1. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life, University of Edinburgh Social Sciences Research Centre, 1959.
2. Гейзінга Й. Homo Ludens [Текст] / Й. Гейзінга ; Пер. з англ. О. Мокровольський. – К. : Основи, 1994. – 250 с.
3. Культурологія [Текст] : навч. посіб. / В. М. Шейко, Ю. П. Богуцький, Е.В. Германова де Діас. – К. : Знання, 2012. – 494 с.